

Justitieombudsmannen
Per Lennerbrant

Kritik mot en polis för att han använde elchockvapen utan att våldsanvändningen var försvarlig

Beslutet i korthet: Med anledning av misstanke om ringa narkotikabrott togs en man med till sjukhus för kroppsbesiktning genom blodprovstagning. På sjukhuset gjorde mannen motstånd genom att bl.a. spänna armarna och vrida på kroppen. För att blodprovet skulle kunna tas använde en polis sitt elchockvapen och gav mannen två s.k. drivstötar.

JO anser att polisen hade rätt att använda visst våld för att genomföra provtagningen. En drivstöt utgör dock ett betydande mått av våld och påföljden för ringa narkotikabrott bestäms normalt endast till böter. JO konstaterar att våldsanvändningen inte var proportionerlig och gick utöver vad som var tillåtet enligt lag. JO kritiserar den polis som använde elchockvapnet.

Anmälan

I en anmälan som kom in till JO den 22 februari 2024 förde AA fram klagomål mot Polismyndigheten. Han uppgav bl.a. att polisen använde sitt elchockvapen på honom två gånger efter att ha eftersökt en person i hans hem.

Utredning

Handlingar hämtades in från Polismyndigheten. Därefter begärde JO att myndigheten skulle yttra sig över det som fördes fram i anmälan avseende användandet av elchockvapen.

Polismyndigheten (juristen BB) yttrade sig i juni 2024. Myndigheten redogjorde inledningsvis för bakgrunden och dokumentationen enligt i huvudsak följande.

I samband med en husrannsakan den 22 februari 2024 misstänktes AA för ringa narkotikabrott, eget bruk. Han belades med handfängsel och togs med till sjukhus för kroppsbesiktning.

Av en promemoria daterad den 22 februari 2024, upprättad av polisassistenten CC, framgår bl.a. följande. Efter ankomst till sjukhuset togs handfängslet av för att en sjuksköterska skulle kunna ta ett blodprov. AA började spänna med armarna och vägrade ta av sig sin jacka. När patrullen, bestående av polisassistenterna CC och DD, försökte att hjälpa honom av med jackan

knäppte han händerna framför sig, spände armarna och vred på kroppen för att försvåra för poliserna. De tog då tag i AA:s armar, men han försökte fortfarande att spänna armarna och krångla dem ur patrullens grepp. CC fattade beslut om att ge AA en drivstöt i höger lår för att han skulle avsluta sina försök att komma ur greppet. AA svarade på drivstöten och slappnade av för en liten stund. När patrullen hade tagit av AA:s jacka och tröja började han återigen spänna armarna och överkroppen och bockades framåt. CC gav AA ytterligare en drivstöt, denna gång i sätesmuskeln. AA slappnade av och lades framåt på golvet för att patrullen skulle få kontroll över honom. Han vägrade att dra ut armarna men när han förstod att det kunde komma ytterligare en drivstöt drog han ut armen. Han sattes upp på britsen och blodprov kunde tas.

Av CC:s avrapportering om användningen av elchockvapnet, daterad den 26 februari 2024, framgår bl.a. följande. Två poliser var på plats vid ingripandet. Det förelåg ingen misstanke om att AA var psykiskt instabil. Den totala exponeringstiden med ström var 5–10 sekunder och användningen gav avsedd effekt. Den upplevda grunden för användningen var laga befogenhet, med våldsamt motstånd angivet som direkt anledning.

AA polisanmälde händelsen. En chefsåklagare vid Särskilda åklagarkammaren beslutade att inte inleda förundersökning med motiveringen att det våld som polisen använt för att genomföra tjänsteåtgärden framstod som försvarligt. En begäran om omprövning ändrade inte det beslutet.

AA anmälde för våldsamt motstånd.

Polismyndigheten redogjorde därefter för synpunkter från de berörda befattningshavarna. Polisassistenten CC, som använde elchockvapnet mot AA, uppgav bl.a. följande.

Hela situationen utspelade sig på en akutmottagning. Det var mycket folk i rörelse aktuell dag och AA var vid tillfället misstänkt påverkad av en narkotikaklassad substans. Han var oförutsägbar samt pendlade i humöret och det bedömdes olämpligt att använda sig av OC-sprej inne på akutmottagningen där andra patienter fanns. Detta då det fanns risk att kontaminera dessa. AA var inte passiv vid det ifrågavarande tillfället och använde inte enbart sin kroppsvikt. [...] Elchockvapnet användes utifrån misstanke om våldsamt motstånd, och det upplevda hotet om att ett våldsamt slagsmål skulle utbryta bedömdes som överhängande. Av det skälet hade tillkallande av annan polispersonal inte varit till hjälp eftersom det inte fanns ytterligare polispersonal tillgänglig i direkt anslutning till platsen. [...]

Polisassistenten DD uppgav bl.a. följande.

AA pendlade i humöret på sjukhuset och upplevelsen var att situationen skulle kunna utmynna i ett våldsamt slagsmål från AA:s sida om kontroll inte skapades över honom så fort som möjligt. Detta eftersom han varvade upp sig själv och blev mer och mer agiterad. Det bedömdes olämpligt att inte använda drivstöt vid användande av elchockvapnet då en annan användning hade krävt att patrullen släppte AA ur sitt grepp för att utöka avståndet till honom. En sådan användning hade inneburit risk för att AA skulle få ytterligare handlingsutrymme eller försöka lämna platsen. Därutöver bedömdes det olämpligt att använda OC-sprej

inne på akutmottagningen där andra patienter fanns och det därmed fanns en risk att kontaminera dessa.

Polismyndigheten redovisade yttranden från Nationella operativa avdelningen (Noa) och Polisregion Väst. Noa förde fram i huvudsak följande.

Möjlighet finns att använda elchockvapnet i situationer likt den aktuella. Polisens uppfattning att det inte är lämpligt att använda OC-sprej i ett provtagningsrum delas. Användning av batong anses likaså olämpligt. [...]

Polisregion Väst förde fram i huvudsak följande.

Rättsliga förutsättningar för användande och hantering av elchockvapen ingår i myndighetens utbildningsverksamhet. För användande av elchockvapen krävs godkänt resultat på utbildningen. Ingripandet i fråga har föregåtts av bedömningar bl.a. utifrån rådande omständigheter, till synes med beaktande av polisens befogenheter, miljö och risk för andra samt med hänsyn till etiska och allmänna rättssäkerhetsprinciper. Härutöver framgår, av tillhandahållet underlag, att berörd medarbetare har följt de processuella förfaranden som aktualiseras vid användande av elchockvapen.

Polismyndigheten redogjorde för följande rättsliga reglering.

Kroppsbesiktning

Enligt 2 kap. 6 § regeringsformen är varje medborgare gentemot det allmänna skyddad mot bl.a. påtvingade kroppsliga ingrepp. Begränsningar i dessa grundläggande fri- och rättigheter får göras genom lag. Det följer av 2 kap. 20 § regeringsformen.

Den som skäligen kan misstänkas för ett brott på vilket fängelse kan följa får kroppsbesiktigas bl.a. för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredning om brottet. Med kroppsbesiktning avses en undersökning av människokroppens yttre och inre, samt tagande av prov från människokroppen och undersökning av sådana prov. En kroppsbesiktning får inte utföras så att den undersökte riskerar framtida ohälsa eller skada. Det framgår av 28 kap. 12 § rättegångsbalken.

Verkställande av tjänsteuppgift och rätt att använda våld

En polisman som har att verkställa en tjänsteuppgift ska under iakttagande av vad som föreskrivs i lag eller annan författning ingripa på ett sätt som är försvarligt med hänsyn till åtgärdens syfte och övriga omständigheter. Måste tvång tillgripas, ska detta ske endast i den form och den utsträckning som behövs för att det avsedda resultatet ska uppnås. Det följer av 8 § första stycket polislagen (1984:387).

Enligt 10 § första stycket 4 polislagen får en polisman, i den mån andra medel är otillräckliga och det med hänsyn till omständigheterna är försvarligt, använda våld för att genomföra en tjänsteåtgärd bl.a. om polismannen ska verkställa eller biträda vid kroppsvisitation, kroppsbesiktning eller annan liknande åtgärd. I fall som avses i första stycket 4 och 6 får emellertid våld mot person brukas endast om polismannen eller den som han eller hon biträder möts av motstånd. Det framgår av 10 § andra stycket polislagen.

Med motstånd avses även s.k. passivt motstånd när någon spjärrar emot eller förhåller sig helt passiv och med sin kroppstyngd försvårar åtgärden (se bl.a. Munck och Arvill, Polislagen [version 15, JUNO, kommentaren till 10 §]).

Det kan antas att det sällan uppkommer en situation där en polis har rätt att använda tjänstevapen vid verkställandet av tvångsmedelsbeslut. Enligt JO bör det finnas någon påtaglig omständighet i det enskilda fallet för att en polisman ska få använda vapen för att verkställa beslut om tvångsmedel (se Gunnel

Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel – när och hur får de användas?, utgåva 5, JUNO, s. 134 och där gjorda hänvisningar).

JO har tidigare uttalat sig med anledning av en händelse vid vilken en person som misstänktes för ringa narkotikabrott tvingades lämna urinprov genom en katetersättning. I sitt beslut uttalade JO bl.a. att misstanke om endast ringa narkotikabrott inte kunde rättfärdiga ett så pass långtgående ingrepp som tillgreps i förevarande fall (JO:s beslut den 15 mars 2013 i ärende 915-2012).

I ett ärende som rörde användning av OC-sprej har JO prövat om den aktuella våldsanvändningen gick utöver vad som var försvarligt enligt 10 § polislagen. I ifrågavarande situation, vid vilken den enskilde inte hade riktat något våld eller hot om våld mot polisen, fanns det enligt JO:s mening i princip inte något rättsligt utrymme för att använda OC-sprej i syfte att förmå den enskilde att följa en uppmaning från polisen. JO konstaterade att polisen hade kontroll över personen och att det motstånd som den enskilde uppvisade inte var av något våldsamt slag. Andra medel hade varit tillräckliga för att åstadkomma det avsedda resultatet (JO:s beslut den 22 juni 2021 i ärende 4649-2019).

Användande av elchockvapen

Införandet av elchockvapen i polisverksamheten syftade bl.a. till att minska skador på polisen och motpart samt att minska behovet av att använda skjutvapen (se bl.a. Projektdirektiv för försöksverksamhet med elchockvapen [A120.193/2016] och Slutrapport: Polismyndighetens försöksverksamhet med elchockvapen [A120.193/2016]).

Av det allmänna rådet till 2 § Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om elchockvapen framgår att det, vid bedömningen av vilket våld som är försvarligt att använda, bör beaktas att användning av elchockvapen innebär ett betydande mått av våldsanvändning.

Enligt 16 § Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om elchockvapen ska en polisman innan elchockvapen används, om det inte framstår som olämpligt eller verkningslöst, ge till känna att han eller hon är polis och har för avsikt att använda elchockvapnet. Elchockvapnet får, enligt 17 §, inte användas när polismannen har kontroll över den person mot vilket ingripandet riktas.

Elchockvapen får inte användas mot en person som endast gör motstånd genom att använda sin kroppstyngd. Endast i undantagsfall och om andra metoder eller hjälpmedel av lindrigare karaktär har visat sig eller bedöms vara verkningslösa eller otillräckliga, får elchockvapen användas mot en person som enbart gör motstånd genom att hålla sig fast i en annan person eller i ett föremål eller genom att spjälma emot med ben eller armar. Det framgår av 18 § Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om elchockvapen.

Därefter redovisade Polismyndigheten följande bedömning.

Av utredningen framgår att ett elchockvapen har använts mot AA genom att två drivstötter givits mot hans kropp. Poliserna i fråga misstänkte vid tidpunkten att AA hade gjort sig skyldig till ringa narkotikabrott och syftet med kroppsbesiktningen var att säkra bevis för att det fanns narkotika i AA:s blod. Skälet till att elchockvapnet användes var, som underlaget i ärendet får förstås, att AA gjorde motstånd i samband med att kroppsbesiktningen skulle genomföras. Polismyndigheten bedömer att det, i och för sig, får anses ha funnits förutsättningar att använda våld mot AA med stöd av 10 § första stycket 4 och andra stycket polislagen, i syfte att genomföra kroppsbesiktningen.

Varje användning av våld från en polismans sida ska emellertid föregås av en behovs- och proportionalitetsbedömning. Innan åtgärden vidtas ska även en bedömning av åtgärdens försvarlighet göras.

Användande av elchockvapen innebär ett betydande mått av våldsanvändning mot den som är föremål för åtgärden. Som ovan framgått följer även av

myndighetens föreskrifter och allmänna råd om elchockvapen att det endast i undantagsfall, och om andra metoder eller hjälpmedel av lindrigare karaktär har visat sig eller bedöms vara verkningslösa, kan bli aktuellt att använda elchockvapen mot en person som enbart gör motstånd genom att spjärna emot med ben eller armar.

För att elchockvapen ska få användas i en situation likt den aktuella krävs således bl.a. att det är fråga om en sådan undantagssituation som innebär att andra metoder eller hjälpmedel av lindrigare karaktär har bedömts verkningslösa. Av dokumentationen i ärendet framgår att AA har gjort motstånd genom att spjärna emot och vrida på kroppen. Hans agerande har av förklarliga skäl försvårat genomförandet av den aktuella kroppsbesiktningen. Även om en av de poliser som närvarade vid händelsen, i efterhand, anför att AA inte kan anses ha varit passiv i sitt motstånd, samt att den andra polisen som närvarade vid händelsen i sitt yttrande beskriver att AA vid tidpunkten blev allt mer uppvarvad och agiterad har det inte framkommit att AA faktiskt uppträdde aggressivt eller utåtagerande mot poliserna i fråga. Trots polisens beskrivning av att situationen hade kunnat mynna ut i ett slagsmål har det inte heller framkommit annat än att poliserna hade kontroll över AA vid tidpunkten. Utredningen ger således inte stöd för slutsatsen att det i förevarande fall var en sådan situation som, enligt Polismyndighetens föreskrifter, skulle ge stöd för att använda elchockvapen mot AA. Utredningen visar inte heller att omständigheterna varit sådana att åtgärden att använda elchockvapnet mot AA stod i rimlig proportion till syftet med åtgärden, dvs. att säkra bevisning för ett misstänkt narkotikabrott av ringa grad.

Bedömning

Jag hänvisar till den rättsliga reglering som Polismyndigheten redovisat. Jag vill även nämna bestämmelsen i 23 § första stycket i Polismyndighetens föreskrifter och allmänna råd om elchockvapen. Där föreskrivs att omständigheterna vid ingripandet, anledningen till att våldsanvändningen var nödvändig och skälen för att elchockvapen användes ska, oavsett annan dokumentation i ärendet, dokumenteras på ett utförligt sätt.

Det finns här skäl att lyfta fram behovs- och proportionalitetsprinciperna, vilka kommer till uttryck i 8 och 10 §§ polislagen. Principerna innebär att våld får användas endast när andra medel är otillräckliga för att polisen ska kunna utföra den tjänsteuppgift det är frågan om, och att det inte får användas mer våld än vad som är proportionerligt i förhållande till vad som kan uppnås därigenom (se Munck och Sverne Arvill, Polislagen – En kommentar [8 nov. 2023, Version 15, JUNO], kommentaren till 10 §).

Genom utredningen har det kommit fram att AA belades med handfängsel och togs med till sjukhus för kroppsbesiktning genom blodprovstagning. Syftet med provtagningen var att utreda misstanken om narkotikabruk. Efter ankomst till akutmottagningen togs handfängslet av. Det var mycket folk i rörelse. Av dokumentationen som upprättades av polisassistenten CC i anslutning till händelsen framgår att AA gjorde motstånd genom att vägra ta av sig jackan, spänna armarna och överkroppen samt vrida på kroppen. För att kunna genomföra kroppsbesiktningen använde CC sitt elchockvapen och gav AA två s.k. drivstötter.

En drivstöt innebär att elchockvapnet trycks mot en kroppsdel i syfte att på den träffade kroppsdelens överföra ström och därigenom skapa smärta. Användning av elchockvapen innebär att ett betydande mått av våld utövas (se det allmänna rådet till 2 § i nämnda föreskrifter från Polismyndigheten). Ett elchockvapen måste därför användas med stor restriktivitet.

Med hänsyn till det motstånd som AA gjorde fanns det förutsättningar för poliserna att använda visst våld i syfte att genomföra kroppsbesiktningen (se 10 § första stycket 4 och andra stycket polislagen). Våldet måste dock stå i proportion till ändamålet med åtgärden. Det ska därvid bl.a. beaktas att AA misstänktes för ringa narkotikabrott, ett brott som normalt inte leder till strängare straff än böter.

När det gäller de närmare omständigheter som föregick användningen av elchockvapnet har polisassistenter CC och DD först i JO:s utredning beskrivit att de upplevde att situationen hade kunnat utmynna i ett våldsamt slagsmål. DD har därtill anfört att AA blev alltmer uppvarvad och uppträdde agiterat.

Jag vill med anledning av de tillagda uppgifterna säga att det inte är godtagbart att omständigheter som läggs till grund för våldsanvändning preciseras på detta sätt först sedan JO inlett en utredning. Dessutom finns som nämnts en särskild föreskrift med krav på utförlig dokumentation om skälen för att elchockvapen använts och varför våldsanvändningen var nödvändig.

Vid en bedömning i efterhand av en situation som den aktuella finns det skäl att vara försiktig. Jag kan dock konstatera att poliserna var i numerärt överläge och att AA, trots sitt motstånd, inte hade lyckats ta sig loss från dem. Även med beaktande av de uppgifter som har lagts till i utredningen hos JO kan jag inte se att AA skulle ha uppträtt särskilt utåtagerande eller att det fanns en överhängande risk för att han skulle utöva våld mot poliserna eller någon annan.

Av det som kommit fram genom utredningen framstår det närmast som att poliserna hade kontroll över AA. I ett sådant fall får ett elchockvapen inte användas (se 17 § i föreskrifterna). Omständigheterna ger i vart fall inte stöd för att det var fråga om ett sådant undantagsfall som motiverar användande av elchockvapen när den enskilde enbart gör motstånd genom att spjärna emot med ben eller armar (se 18 § andra stycket i föreskrifterna).

AA:s agerande har uppenbarligen försvårat provtagningen. Ytterligare försök borde dock ha gjorts för att genomföra kroppsbesiktningen med andra metoder av lindrigare karaktär än att använda elchockvapnet.

Vid en samlad bedömning av omständigheterna vid kroppsbesiktningen, det låga straffvärdet för den aktuella gärningen och det betydande våld som en drivstöt innebär är det min uppfattning att användningen av elchockvapnet inte var proportionerlig. Våldsanvändningen var därmed inte försvarlig och har

alltså gått utöver vad som är tillåtet enligt 10 § polislagen. CC ska kritiseras för det. Jag ser allvarligt på det inträffade.

Ärendet avslutas.

Beslutet har fattats av JO Per Lennerbrant. Dokumentet har fastställts digitalt och har ingen underskrift.

Rättssakkunniga Anna Sundström har föredragit ärendet och byråchefen Nils Västberg har deltagit i beredningen.